ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ջայլամն [1] :

ԱՌԱՁՆՈՑ մէջ ամենէն մեծը Ջայլամն է, եօթնէն ինչուան ութը ոտք հասակը կը բարձրանայ, և կրնայ 80 լիպրէ ծանրութիւն կշռել։ Աչունքներուն և վզին երկայնութիւնը, ինչպէս նաև զանազան բնաւորութիւնը՝ ուղտի նմանութիւն ունի. ինչուան ըսին թէ ուղտի պէս կուզ ալ ունի, որ իրաւ չէ. բայց բոլոր այս չափազանցութիւնները կամ ծուռ կարծիքները մէկդի ձգելով՝ արարածոց կարգին մէջ Ջայլամը կապակցութիւն մըն է թռչնոց և չորքոտանեաց մէջ տեղը։ Ի՞նչ թևերը թռչելու չգար. բայց բոլոր ճանչցուած կենդանեաց մէջ ամենէն աւելի արագընթացն է։

Աւրիշ թռչնոց պէս իրեն դրսի կերպարանքն ալ նշանաւոր է։ Գլուխը խիստ պզտիկ, որուն վրայի կողմը ճաղատ ու կոշտ է, իսկ վարի կողմը ցանցառ ու փայլուն փետուրներով զարդարուած։ Կտուցը շիտակ, կարճ և հորիզոնական դրքով տափկած է լայն բացուածքով մը։ Ի՞նչանչները յայտնի կը տեսնուին, աչուքները խոշոր, վառվռուն և անանկ դրքով կեցած են որ նոյն առարկաները երկուքը մէկէն կը տեսնէն. վերին արտևանունքը շարժուն են և յօնքեր ունի։ Պիզը, որ բարակ և գրեթէ իրեք ոտք երկայն է, գլխուն երևելի կողմին պէս մաղերով ու կապտագոյն մի գոյն մորթով պատած է։ Ականի պէս թևերը երկու խայթոց ունի. որուն փետուրները փափուկ են կակուղ կոթի վրայ, իրարմէ հեռու պզտի փետրիկներ բաղկացած. անանկ որ մէկմէկու հետ չեն խառնուիր. որով կ'իմացուի թէ ինչու համար աս թևերը թռչելու չեն գար. նոյն կազմութիւնն ունին նաև պոչին փետուրները։ Իսկ զիստերը [2], և թևերուն վարի կողմը, ուր որ մորթը կարմրագոյն ճերմակ է, փետուր չկան. սրունքները կոնճմտած մորթով մը պատած է, որուն զօրութիւնը կարգէ դուրս բան մըն է։ Ոտուքները ջղոտ և հաստը խեցիով մը պատած, դէպ 'ի առջև երկնցած է երկու մատուքներ, իւրաքանչիւրը իրեքական ոսկրունենալով, և կարծը թաղանթով մը կպած է վարի կողմէն որ կ'երթայ կը միանայ ինչուան ոսկրին առաջին յօդուածը։ Երբին մատը միայն, որ շատ աւելի երկայն է քան զարտաքինը, կարճ ու բթացած եղունգ մը ունի։

Իսկ ներքին կազմութեան և ոսկորներուն կողմանէ, Ջայլամը թռչուններուն չնմանիր, այլ չորքոտանեաց կը մօտենայ արժանի դիտողութեան շատ մասնաւոր յատկութիւններով։ Իր լեզուն որ խիստ կարճ է, ձիու պայտի [3] ձև ունի, և ետևի կողմէն դուրս ցըցուած։ Կուրծքին դիմացի տափակ ոսկրը, որ կը կոչուի լանջոսկր [3], ուրիշ թռչնոցը նաւու ողնափայտի կը նմանի, այսորը տեսակ մը վահանի ձև ունի, որ յարմար է իրեն շարժմանցը. պառկելու համար ստիպուած է նախ և առաջ ծունկը ծռել, վերջը լանջոսկրին վրայ կռթընիլ, և ետքը բոլոր մարմնոյն վրայ։ Ջայլամը որոճող կենդանեաց պէս իրեք ստամոքս ունի։

Ի՞նչ զգայարանքները քննելով, քթին բաղադրեալ կազմութիւնը եթէ նայինք՝ կրնայ կարծուիլ՝ որ շատ կատարեալ հոտառուի ունենայ, բայց ամենևին անանկ չէ. վասն զի աս զգայարանքը, որ կենդանիք իրենց կերակուրը ճանչնալու կը գործածեն, Ջայլամինը այնչափ չափաւոր է, որ երկաթը, գայլախազը, ասպակին, և ինչուան հոտած պղինձը կը կըլլէ. և ինչուան Ջայլամ եղած է որ խիստ շատ չմարած կիր ուտելով մեռնի. որն որ կը ցուցընէ թէ իրեն ճաշակելիքն

1 Գզ. Autruche. Տձ. Տեվե գոռլ։

1 Տձ. Պոռ։
2 Տձ. Նուլ։
3 Լ. Sternum.

Ջայլամն ։

ալ ոչ ինչ նուազ հաստատելիքէն Թանձր է · և իրաւցընէ իր լեզուին վրայ ամենևին ջղային մաշկի նշան չտեսնուիր ։ Իսկ լսելիքի կողմանէ, ականջին գործարանը աղէկ շինուած է, խիստ լաւ կը լսէ, նաև աչուըներն ալ սրատես են ։

Թէ արուինը և Թէ էգին աչքին ծիածանը կաղնիի գունով են, և կտուցը եղջիւրի գունով, բայց 'ի ծայրէն որ սևկակ է ։ Վզին վարի կողմը, կռնակը, կուրծքը և փորը սև փետուրներ ունի քիչ մը ճերմակախառն և մթագոյն · Թևերուն և պոչին խոշոր փետուրները ամենագեղեցիկ ճերմակ գոյն ունին · ոտուըները մթագոյն · բայց արուն և էգը իրարմէ քանի մը տարբերութիւն ունին · էգինը սևորակ և կամ՝ մոխրագոյն կ'ըլլայ, իսկ արուինը պայծառ սև է, և պոչին ու Թևերուն փետուրներն ալ սևագոյն են ։ Ձագերը առջի տարին մոխրագոյն կ'ըլլան · գլխուն, վզին և զիստին վրան փետուրներ ունին, բայց շուտ մը աս փետուրները կը Թափին ինքիրեննուն և ալ չեն բուսնիր ։

Ասոնց ձագ հանելու համար շինած բոյնի մը մէջ երբեմն շատ հաւկիթներ կը գտնուի. ուսկից կը հասկցուի որ մէկ շինած բոյնին մէջ այլ և այլ Ջայլամներ հաւկիթ կ'ածեն։

Ջայլամը իր բոյնը աւազի մէջ խոռոչ մը բանալով կը շինէ, ուր որ առանց ուրիշ պատրաստութեան կը դնէ իր հաւկիթները. ընդհանրապէս կ'երևնայ թէ 10էն մինչև տասնըհինգ հաւկիթ կ'ածէ իւրաքանչիւր էգ։ Հաւկիթները խիստ խոշոր են, իրեք չորս գաւաթ ջուր կ'առնէ մէջը և երկու լիպրէէն աւելի կը կշռէ։ Այրեցած գօտիին տակը արևուն տաքութիւնը բաւական է թխսի նստելէն ազատելու զէգն և արուն, որ միայն գիշերները կը նստին թուխսի, և հաւանական կը կարծուի՝ գրեթէ վեց շաբաթի չափ։ Շուտ մը ձագերը ծնածնուն պէս կը սկսին քալել։ Որովհետև այրեցած գօտիին տակ իրենց յարմար տաքութիւնը և հարկաւոր ուտելիքը կը գտնեն, մայրերնին շատ մը ձագերը երեսէն կը ձգէ բայց Բարեյուսոյ գլուխը և քիչ տաք երկիրները մայրը անոնց կերակուրը կը ճարէ, կը հսկէ և կորճութք կը պաշտպանէ զանոնք մինչև որ կարենան իրենք զիրենք հոգալու։

Թէպէտ և բնութիւնը իրեն կռուոյ և պաշտպանութեան զօրաւոր միջոցներ տուած է, բայց ինքը վախկոտ է. միայն երբոր ստիպուի ինքը զինքը պաշտպանելու, ան ատեն իր կտուցը, թևերուն խայթոցները և ոտուըները կը գործածէ, որուն ուժը այնչափ է՝ որ շուն մը գետինը կրնայ պառկեցընել։ Բայց երբ քիչ մը ուժով ըլլայ իր թշնամին, Ջայլամը ան ատեն կը սկսի փախչիլ, մոռնալով և կամ չճանչնալով իր ունեցած զարմանալի ուժը։ Այս ուժը այնչափ զօրաւոր է որ կռնակը մարդ ալ հեծնալու ըլլայ, մէկ սքանչելի սրընթաց ձիէ մը աւելի արագ կը վազէ։ Բայց աս կրթութիւն մըն է որուն պէտք է կամաց կամաց վարժեցընել զինքը, որպէս զի չխղդուի։ Վազելու ատեն Ջայլամը միշտ թևերը վերցուցած կը բռնէ, նժարի մը պէս որ վրայի մարմինը հաւասարակշիռ բռնէ և աւելի թեթևցընէ։

Խոտակեր է Ջայլամը և շատ անգամ Ափրիկէի հարաւային կողմերը արածուելու կ'ելլէ. անանկ որկրամոլ է և ճաշակելիքի և հոտոտելիքի զգայարանքները անանկ բութ են, ինչպէս ըսինք վերը, որ անխտիր կենդանական և հանքային նիւթերը կը կլլէ, մինչև որ՝ իր մեծ ստամոքսը լեցուի. իր ստամոքսին մէջ մաշած երկըթի կտորուանքներ կը գտնուի, իբր թէ ուրիշ պինդ մարմնոց հետ չփուած ըլլային, յայտ է որ կը մաշեցնէ ստամոքական հիւթով մը։ Կիւվիէ մեծ բնապատումը Մուսէոնի կենդանեաց դարմանատեղին մեռած Ջայլամի մը վրայ սոյն փորձը ստուգեր է, որ մարմնոյն մէջ գրեթէ մէկ լիպրէ ծանրութեամբ մաշած քարի, երկաթի կամ պղնձի և ստըկի կտորներ կայ եղեր։ Թէպէտ Արաբիա կ'ըսեն թէ Ջայլամը ամենևին ջուր չխմեր, բայց աս վերի ըսած Ջայլամն ամառը օրը չորս ստամն ջուր կը խմէր, և ձմեռն ալ վեց, ներսը փակուած կեցած ատեն. բայց իրենց գիտութեան մէջ եղած աս փորձերով՝ արաբացւոց կարծիքը բոլորովին վար չիյնար։ Աս ազգերը ձիով կ'որսան Ջայլամը, մանաւանդ երբոր ատոնք մեծ խումբերով կ'անցնին կ'երթան անապատները. որսորդները կը գիտեն ան ժամանակները՝ երբոր սաստիկ յոգնած կ'ըլլան ատոնք, ու կը յարձըկին վրանին ու կը բռնեն։ Ջայլամները փախչելու ատեն երբոր թփուտ անտառի կը հանդպին, կ'երթան գլխընին թփոյն մէջը կը խոթեն, և կարծեն որ թշնամւոյն ձեռքէն ծածկուեցան, և այնպէս դիւրաւ կը բռնուին։ Ջայլամէն տեսակ մը արիւնով ու ճարպով խառնուած հիւթ մը կը հանեն, որ կ'ըսուի [illegible] և ան երկիրները կերակուրը համեմելու և քանի մը հիւանդութեանց կը գործածեն։ Մովսէս արգելած էր հրէից որ Ջայլամին միսը չուտեն իբրև անսուրբ կերակուր։ Ձագերուն միսը երբոր պարարտ ըլլայ՝ կրնայ ուտուիլ, և կայսերաց ժամանակը հռոմայեցւոց

մէջ խիստ հասարակ բան մըն էր ասկէ կերակուր շինելը ։

Բայց ամէն ատեն կը փնտռուին ջայլամին փոշին և թեւերուն մեծ ճերմակ փետուրները. հիները զարդի տեղ և զինուորական կարգի պատուոյ համար գլուխնին կը դնէին, և աս սովորութիւնը դեռ շատ երկիր կը գտնուի ։ Մենք բաւական գիտէնք թէ ասիկայ Եւրոպա վաճառքի մէջ կը բանի որ աւելի կանանց գլխարկի կը գործածեն, նոյնպէս ալ սաղաւարտի, կահկարասեաց, գահաւորակի, յուղարկաւորութեան հանդէսներու համար, և այլն ։ Աւելի յարգի են անոնք՝ որ ջայլամին կենդանութեան ժամանակը փրցուցած են, և ասոնք կը ճանչցուին երբոր մատըներովդ ճզմե փետուրին եղեգնիկը, մէջէն արիւնա գոյն հիւթ մը դուրս կ'ելլէ. իսկ անոնք որ մեռնելէն ետքը փրցուցած են՝ թե թև ու չոր են և որդնոտելու ալ խիստ ենթակայ ։

ՍԿԶԲՈՒՆՔ ԲՆԱԼՈՒԾՈՒԹԵԱՆ

Դաս ԺԹ. Օրէնք բաղկացութեան մարմնոց կամ Քիմիաբանական զուգաչափք ։

Քլորը թթուածնի հետ հինգ գլխաւոր բաղկացութիւն կ'ըլլայ. ասոնց չափը քլորի միութեան այսինքն 443,2ին համեմատելով որն որ 12,5 ջրածնի հետ միանալով քլորաջրային թթու կը կազմէ ըսինք, կ'ըլլայ այսպէս.

Ա.	Թթու ենթաքլորական	Քլոր	443,2
		Թթուածին	100,0
			543,2
Բ.	Թթու քլորական	Քլոր	443,2
		Թթուածին	300,0
			743,2
Գ.	Թթու ենթաքլորային	Քլոր	443,2
		Թթուածին	400,0
			843,2
Դ.	Թթու քլորային	Քլոր	443,2
		Թթուածին	500,0
			943,2
Ե.	Թթու վերաքլորային	Քլոր	443,2
		Թթուածին	700,0
			1143,2

Արդեամբ քլորին 443,2 կշռական չափը՝ որ 12,5 ջրածնի հետ միանալով քլորաջրային թթու կ'ըլլայ, նոյն չափը ենթաքլորական թթուի մէջ 100 մաս թթուածնով կը միանայ, որ աս ալ 12,5 ջրածնի հետ ջուր կը շինէ. իսկ միւս բաղկացութեանց մէջ քլորին չափը միշտ նոյնպէս 443,2, թթուածինը իրեն նախկին չափին կամ 100ին 3, 4, 5 և 7 թուովք բազմապատիկներովը կ'աւելնայ ։ Ահա աս օրինակիս մէջ ալ մի և նոյն դէպքը կը գտնենք, ինչ որ ծծմբոյ և սելենիոն թթուածնի հետ բաղկացութեանց մէջ տեսանք ։

Ինչպէս հիմա բրոմի թթուածնի հետ երկու բաղկացութիւնը միայն կը ճանչնանք. ասոնց չափը բրոմի միութեանը կամ 978,0 չափին վերածելով՝ որն որ 12,5 ջրածնի հետ բրոմաջրային թթու կը ձևանայ, կ'ըլլայ